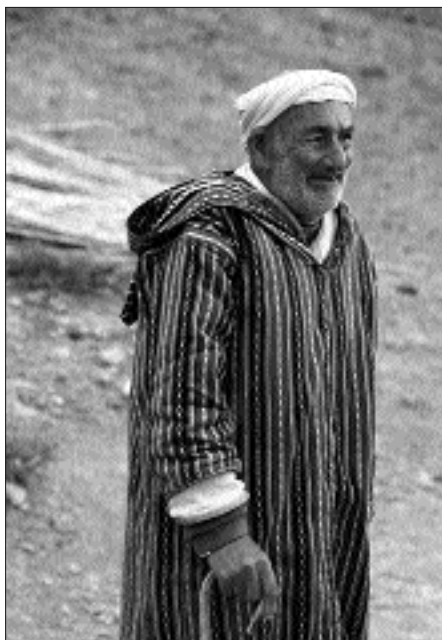

La llengua amaziga, una presència mediterrània

Carles Castellanos i Llorenç

(Membre del Grup d'Estudis Amazics
del Centre d'Estudis Internacionals i Interculturals
UAB i de l'Associació Catalano-Amaziga Itran)

A la banda sud del Mediterrani s'està un poble antic, poc conegut dels habitants de la riba nord. En aquest article ens proposem de posar a l'abast del poble català unes primeres dades per al coneixement dels amazics. Un poble antic del nord d'Àfrica.

Home berber

Un poble antic del nord d'Àfrica

El poble amazic actual és el descendent de la població que habitava el Nord d'Àfrica abans de la invasió àrab del segle VII, en un territori que va des de les Illes Canàries i l'Oceà Atlàntic fins als límits occidentals d'Egipte, i des del Mediterrani (per la part nord) fins als rius Senegal i Níger i el massís del Tibesti (per la part sud), territori anomenat pel moviment cultural amazic *Tamazgha*, evitant així la denominació àrabo-islàmica *Maghrib* (que vol dir en aqueixa llengua, justament, «occident» (occident del món àrab, és clar).

Les zones costaneres d'aquesta àrea geogràfica foren dominades des d'antic per diferents colonitzacions,

especialment la fenícia i la cartaginesa, i més tard foren sotmeses a l'Imperi Romà i, posteriorment, a la cristianització. Sant Agustí, sant Cugat, sant Cebrià, sant Pacià, sant Feliu foren nord-africans o tingueren una estreta relació amb aquesta zona geogràfica.

A partir de finals del segle VII té lloc la invasió àrab de l'Àfrica nord-occidental, que representarà una islamització lenta i progressiva a partir del segle VIII i una arabització paral·lela, sobretot a partir del segle XII.

Cal dir que aquest procés no és exempt d'enfrontaments ni de contradiccions, tal com ho testimonien diverses fonts, entre les quals el famós pròleg de la *Història d'Ibn Khaldun*. En aquest procés la llengua àrab s'estendrà sobretot per les terres planes i deixarà una empremta important en la majoria dels parlars amazics (més sensible en els parlars més orientals i més septentrionals).

A partir del segle XIII es produeix una influència –comercial primerament– en un sentit invers, des dels ports del nord del Mediterrani (catalans, genovesos, occitans, sicilians, etc.) cap a les costes del sud. En èpoques més recents, a partir del segle XV, però sobretot a partir de la meitat del segle XIX, la colonització europea (fonamentalment la francesa i, amb menys intensitat, l'espanyola, la italiana i la portuguesa) ha fet sentir la seva influència en la societat nord-africana i també, per tant, sobre la llengua amaziga.

L'extensa zona geogràfica que hem descrit com a hàbitat originari de la població amaziga és avui habitada –amb l'excepció de les illes Canàries, hispanitzades lingüísticament– fona-

mentalment per població de llengua amaziga i de llengua àrab; aquesta darrera pot ser considerada en bona part població amaziga arabitzada, sobretot lingüísticament.

Avui dia la presència de la llengua amaziga en l'àrea esmentada és encara important, però es fa difícil d'avaluar amb exactitud a causa de la manca de dades fiables procedents dels països on és parlada. Segons les estimacions més segures, la llengua amaziga és parlada

al Marroc per un 40-50 % de la població, i a Algèria per un 20-30 %, i és en aquests dos territoris on existeixen les zones de poblament de llengua amaziga més compactes. El nombre total de parlants d'amazig sobrepasa segurament els 20 milions.

La llengua amaziga –denominada pels parlants mateixos, en femení, *tamazight*– és una llengua afroasiàtica amb característiques pròximes a les llengües semítiques (com l'àrab i l'hebreu) en alguns aspectes fonètics i d'estructura morfològica, però força allunyada d'aquestes llengües en el lèxic i en les funcions morfosintàctiques. Si haguéssim de fer una comparació podríem dir que la distància lin-

güística entre la llengua amaziga i la llengua àrab és d'un ordre semblant a la que existeix entre l'anglès i el català. Això vol dir que l'àrab i l'amazig, tot i no ser llengües intercomprensibles, tenen alguns mots (pocs) de la llengua bàsica semblants, un sistema fonètic amb algunes semblances i algun aspecte de la gramàtica que pot aparèixer com a familiar als parlants de l'altra llengua.

Els principals parlars amazigs són: en la zona del nord, el *rifeny* o *tarifit* (al nord del Marroc) i el *cabilenc* o *taq-baylit* (al nord d'Algèria). Més al sud, fonamentalment el parlar conegut amb la denominació general, és a dir, *tamazight* i que és parlat al nord de l'Atlas marroquí, i el parlar *taixelhit* (conegut també pel noms àrabs i

del Rif i contrades veïnes, una àrea que ha donat una gran part de la població nord-africana emigrada a Europa i especialment a l'Estat espanyol i a Catalunya en les darreres dècades.

Situació política i social de la llengua

Malgrat la independència política dels països africans on l'amazig és parlat, aquesta llengua tan sols és oficial als estats de Níger i de Mali, on habiten els tuàregs. Al Marroc, a Algèria, a Tunísia, a Líbia, a Mauritània i al Txad, la llengua amaziga no hi té cap mena d'estatus polític oficial; a Algèria i al Marroc aquesta llengua compta amb alguns àmbits d'ús públic (revistes, petits espais de ràdio, cançons) i amb un moviment cultural important.

A causa de les característiques geogràfiques, culturals i polítiques descrites, la llengua amaziga al nord d'Àfrica ha posseït fins a èpoques recents, en moltes de les regions on era parlada, la consideració de conjunt de parlars dispersos i relegats a àmbits rurals. Afegirem aquí, com a incís, que la denominació externa mateixa d'aquesta llengua amb el nom *berber* reflecteix una consideració pejorativa: es tracta d'una denominació d'origen àrab per mitjà de la qual aquest grup lingüístic dominant designava una llengua per a ells incomprensible i que associaven a una mena d'embarbussament

expressat per mitjà de l'onomatopeia *ber-ber*, una designació que és paral·lela a la de *bàrbars* emprada pels grecs en usos semblants. Per aquestes raons aquesta denominació de *berber* és en general rebutjada pels mateixos parlants com a nom ètnic identificador.

Les condicions sociolingüístiques generals han comportat pressions vers l'arabització que –paradoxalment– s'han accentuat encara en el segle XX amb la constitució dels nous estats independents. En les darreres dècades, en uns estats proclamats com a «àrabs», la manca de cap mena de reconeixement oficial per a la llengua amaziga ha anat acompanyada de l'exclusió gairebé total dels mitjans de

comunicació (que a Tunísia, a Algèria i al Marroc funcionen gairebé exclusivament en àrab i en francès), i aquest fet, juntament amb l'escolarització de la població feta en àrab, ha accelerat la pressió arabitzadora.

La llengua amaziga, doncs, tot i esdevenir un element referencial cada dia més reconegut dins la identitat nord-africana, pateix encara una situació de minorització. De tota manera cal assenyalar també que en els darrers vint anys la persistència d'aquesta situació de discriminació, i també la forta emigració a Europa, han portat a desenvolupar en totes les zones de llengua amaziga una consciència de la pròpia identitat que s'ha traduït principalment en l'eclosió d'un important moviment cultural de masses (cançons, revistes, etc.) i en un moviment d'estudis i recerques remarcable. Tot plegat

afrancesats *chelha* i *chleuh*) del sud del Marroc. Finalment el *tuàreg* o *tamaixeght*, parlat en el desert del Sàhara, entre Algèria, Mali i Níger.

El *tamaixeght* és l'únic parlar que ha conservat fins avui l'antiga escriptura amaziga anomenada *tifinagh* i relacionada molt probablement amb l'antiga escriptura líbica. D'altra banda, el *taixelhit* és el parlar amb més tradició literària escrita: se'n conserven escrits del segle XVIII en grafia àrab. El *cabilenc* és el parlar que ha rebut un impuls modern principal en l'edició de revistes i llibres, reivindicació de l'ús social, etc. Pel que fa al *rifeny*, és principalment la llengua de les muntanyes

Dona berber

ha fet que la reivindicació de la identitat amaziga es comenci també a plantejar en termes polítics especialment a Algèria i al Marroc i que s'estengui la consciència global de la unitat bàsica de tots els *imazighen*.

Les tendències més marcades del moviment amaziguista assenyalades, entre altres autors, per Chaker (*Berbers aujourd'hui*, L'Harmattan, Paris 1998) són la seva oposició a la ideologia àrabo-islàmica i tradicionalista oficial i la tendència a definir unes referències culturals específicament nord-africanes i amb una orientació modernista.

Després de l'ascens del Moviment Cultural Amazig dels anys setanta i viu-

tanta (culminat amb l'anomenada Primavera Amaziga –*Tafsut Imazighen*– de 1980) es produeix un cert canvi en aquestes afirmacions.

El president algerià Chadli Bendjedid, en l'allocució final del V Congrés de l'FLN (desembre 1983), tan sols féu esment de la influència dels amazigs en la història passada d'Algèria assenyalant encara amb un cert cinisme que «van adoptar la llengua àrab com a llengua de religió, vehicle de civilització i de ciència». Després de diferents declaracions confuses durant els anys vuitanta, el govern algerià signà un decret (28 de maig de 1995) que preveia la creació d'un *Haut Comité à l'Amazighité*. Per la seva banda, el rei Hassan V del Marroc va esmentar, en el seu discurs del 20 d'agost de 1994, els «dialectes» parlats al Marroc, com a components de la «cultura nacional» insinuant la conveniència de la seva introducció en el sistema escolar o, si més no, a l'escola primària, i pel gener del 2002 el rei del Marroc emeté un decret pel qual es creava un Institut Reial de la Cultura Amaziga.

De fet, però, ni aquesta mesura ni les declaracions retòriques esmentades ni les creacions institucionals no han representat, ara com ara, cap avanç substancial. Ara bé, són una prova indirecta de la força creixent del moviment cultural amazig, que ha anat estenent la seva influència al llarg dels dos darrers decennis, multiplicant les associacions culturals i les iniciatives d'estudi i de promoció cultural en els àmbits universitaris amb un nombre creixent de tesis doctorals, en bona part defensades entre l'emigració, en territori de l'Estat francès.

Una altra dada significativa que assenyalava Boukous (1995:204) fa referència a un canvi social important esdevingut al Marroc: «el lloc de producció de la cultura amaziga ja no és exclusivament la societat rural»; la cultura es produeix cada dia més «a les aglomeracions urbanes, especialment Casablanca, Rabat, Agadir, Nador, Marraqueix, la qual cosa no deixa de tenir repercussions considerables sobre l'evolució d'aquesta cultura».

Intercanvis mediterranis

Malgrat la separació existent entre el nord de la Mediterrània cristià i el sud musulmà, l'estudi del lèxic amazig ens mostra un nombre important de coincidències amb les llengües romàniques i concretament amb el català (i, per tant, també amb el sard).

Des d'un punt de vista general podem considerar les semblances degudes a l'època de la romanització en la qual, com és sabut, la presència del llatí fou important al nord d'Àfrica.

Mots com *asnus* (*asinus* > *ase*), *aqninni* (*cuniculu(m)* > *conill*), *afullus* (*pullus* > *poll*), *urti* (*hortus* > *hort*), *taghawsa* (*causa* > *cosa*), *tabburt* (*porta*), *tafirast* (*piras* plural llatí de *pera*). Observeu els canvis en el consonantisme i en el vocalisme en les arrels (consonants: *p* > *b* o *p* > *f*; vocals: *o* > *u*: *porta* > *burta*, *pullus* > *fullus*) i també l'addició dels afixos nominals (*a-* per al masculí; *ta-* inicial, i sovint també *-t* final, per al femení). És curiós d'assenyalar aquí el cas concret del mot *asnus* que es troba a una banda i a l'altra de la Mediterrània, el qual segurament fóra degut a una influència de l'amazig en el llatí (i no pas en sentit invers com ho són la majoria dels casos de coincidència). L'estructura del mot (amb *a* inicial i amb tres consonants *s-n-s*) a més de la presència antiga de l'animal al nord d'Àfrica (és el típic asenet de petita talla) i també el fet que el mot *asnus* es trobi aïllat en la llengua llatina (sense una família de derivats, com passa amb els préstecs lexicals) donen versemblança a aquesta hipòtesi.

L'època de l'expansió àrabomusulmana també porta a l'amazig, al mateix temps que a les llengües romàniques en contacte, mots àrabs o orientals (egipcis, perses, etc.) vehiculats per aquesta llengua. En són exemples *budanján* (albergínia), *lkharsuf* (carxofa), *ssekkwer* (sucre), *atay* (te), *lqahwa* (cafè) ...

Posteriorment, les semblances són degudes a l'expansió colonial de les potències europees, primer comercials i després colonials, al Mediterrani. Mots amazigs com *takuzint* (cuina), *espitar*, *esbitar* (hospital), *tabla* (taula), *tunubin* (automòbil) són sens dubte d'origen neoromànic. El mot concret *espitar* és un bon exemple de lèxic pertanyent a la *lingua franca*, llengua formada per la hibridació i la simplificació de les llengües romàniques i utilitzada com a llengua vehicular a ambdues ribes de la Mediterrània, almenys entre el segle XIV i el XIX. L'estudi de la *lingua franca* pot revelar aspectes importants dels intercanvis lingüístics (i, per tant, també socioeconòmics a la Mediterrà-

nia durant aquesta època, uns canvis que van més enllà de les relacions polítiques i bèl·liques oficials.

Podem afegir encara que alguns mots amazigs com *bakaya* (bacallà), *tbanta* (davantal), *muc* –pronunciat [muix]– (en català de Mallorca i de Menorca: *moix* = gat), sembla que només es poden explicar per comparació amb el català.

Dins l'època colonial francesa cal assenyalar un altre fenomen lingüístic que és la presència del català a Alger (menorquins) i a Orà (valencians), un fet que ha influït fins a èpoques recents en el francès d'algunes zones d'Algèria, en la forma coneguda com a *pataouet*.

L'escriptura de la llengua amaziga

La llengua amaziga s'ha escrit fins avui per mitjà de tres signaris (alfabets): les anomenades *lletres tfinagh* (és un plural que voldria dir 'les [lletres] fenícies'), l'àrab i el llatí.

El signari tfinagh és el tradicional; n'hi ha testimonis en gravacions antigues arreu del territori. Les gravacions líbiques del segle VII aC posseeixen semblances remarcables amb les tfinagh, escriptura que ha arribat fins a mitjan segle XX, mantenint el seu ús només entre els tuàregs. Aquests amazigs del sud en feien, però, un ús tan sols pràctic i quotidià, en anotacions i inscripcions breus. En la segona meitat

del segle xx se n'elabora, a la Cabília, una adaptació moderna coneguda com a *neotifinagh*, que s'ha estès a tota l'àrea amaziga, especialment amb funcions simbòliques.

L'escriptura àrab va ser usual fora de la zona tuàreg des de l'increment de la influència àrab fins a mitjansegle xx. Existeixen, concretament, textos del segle xvii que transcriuen escrits del parlar taixelhit, tal com hem assenyalat.

L'estandardització moderna de la llengua va lligada a l'escriptura llatina. Aquesta escriptura s'introdueix modernament al nord d'Àfrica amb les transcripcions de textos amazigs (diccionaris, gramàtiques, reculls poètics, etc.) a partir de finals del segle xix. En

Malgrat el predomini de l'escriptura de base llatina, la discussió entre els diferents sistemes gràfics a utilitzar revela preses de posició fortament influïdes per la ideologia: els partidaris d'una situació de subordinació de la llengua amaziga preconitzen l'escriptura àrab; els partidaris de la seva normalització i estandardització opten per l'escriptura llatina; l'escriptura tifinagh posseeix una implantació creixent (en la retolació pública per exemple, sobretot a la Cabília) però només alguns sectors del moviment cultural amazig es mostren partidaris d'un ús generalitzat.

El moviment cultural i identitari al nord d'Àfrica i a casa nostra

El panorama sociolingüístic que hem descrit al llarg de tot l'article es troba actualment en forta transformació per la pressió popular en un doble sentit: vers el reconeixement de les arrels amazigues de tot el nord d'Àfrica i vers la democratització i la igualtat social.

La realitat identitària amaziga recolza avui fonamentalment en la llengua. En aquest sentit, entre les diferents activitats del moviment cultural amazig, podem distingir:

- La difusió i conreu de la llengua per mitjà de revistes, cursos de llengua, recitals de poesia, etc., activitats que són dinamitzades per un important teixit d'associacions culturals per tot el Nord d'Àfrica incloent-hi les Illes Canàries, on es va organitzar la segona reunió plenària del Congrés Mundial Amazig (agost de 1997).

- La presència en els mitjans de comunicació de masses, avui encara escassa a causa dels espais petits concedits al Marroc i a Algèria, però en expansió. Cal destacar, especialment la fundació recent de la tv Berber (a París) i la forta implantació a la xarxa Internet.

- La presència en el món de la recerca és assegurada per nombroses tesis universitàries d'estudi de la llengua i de la sociolingüística de la zona, presentades a les principals universitats del Marroc i de la Cabília i de nombroses ciutats d'Europa (París, Ais de Provença, Berlín, Leiden, Barcelona, etc.).

Al llarg dels darrers anys té lloc una evolució de la consciència cultural amaziga vers formes més desenvolupades de consciència política. A partir dels anys setanta del segle xx s'havien

desenvolupat a la Cabília i al Marroc partits polítics favorables a la cultura i a la llengua amaziga, però eren d'abast estatal (s'adreçaven al conjunt d'Algèria o al conjunt del Marroc) i no tenien cap proposta específica per a les zones amazigòfones. Aquesta tendència s'ha trencat i les propostes polítiques van evolucionant cap a organitzacions i objectius específics adreçats a la població i a les zones amazigòfones. El cas més clar es manifesta actualment a la Cabília per mitjà de la creació d'un Moviment per l'Autonomia de la Cabília (Mouvement pour l'Autonomie de la Kabylie –MAK).

L'increment del moviment cultural amazig ha tingut repercussions de caire internacional. Recordarem tan sols la confluència de les organitzacions culturals marroquines de l'any 1991 reivindicant per a l'amazig l'ensenyament oficial i l'ús públic als mitjans de comunicació en el «Manifest de la Llengua i la Cultura Berbers»; la presència de la reivindicació amaziga en la Conferència Internacional dels Drets de l'Home de 1993 a Viena; la Declaració de Dournenez, el 26 d'agost de 1994 a Bretanya (Estat francès), en ocasió del Festival Internacional de cinema amazig, signada per 23 associacions amazigues provinents de la diàspora i d'arreu de l'Àfrica del Nord; la Creació del Congrés Mundial Amazig l'any 1995; la presència activa dels amazigs en la Declaració Universal dels Drets Lingüístics de Barcelona el juny de 1996; la creació de la tv Berber a París, l'any 2001.

A casa nostra s'han organitzat cursos de llengua i cultura amazigues a la Universitat Autònoma de Barcelona d'ençà dels anys noranta i cursets en diferents centres d'ensenyament i entitats culturals i sindicals.

Una organització, l'Associació Catalano-Amaziga l'tran (Estels, en català) ha contribuït a dinamitzar la majoria de les activitats de promoció de la llengua i la cultura amazigues dins el nostre país. Aquesta entitat parteix de la consideració que la defensa de la llengua amaziga permet d'establir una relació fraternal entre els dos pobles implicats i fa possible, així, que es fonamenti en aspectes culturals i identitaris democràtics i laics, és a dir, allunyats de les ideologies religioses que sovint han funcionat com a elements d'alienació i de divisió de les poblacions. ♦

Poble berber

un principi es tractava, però, de transcripcions irregulars, perquè seguien les grafies de les llengües europees en contacte o perquè es tractava de transcripcions complexes plagades de diacrítics i destinades a estudiosos. Una grafia pròpia i adaptada a la llengua amaziga es desenvolupa a partir de la meitat del segle xx amb la transcripció del cabilenc als Fichiers de Documentation i a les obres gramaticals com la de Mouloud Mammeri (Gramàtica amaziga, *Tajerrumt n tmazight*) de l'any 1976. L'estandardització de l'escriptura amaziga de base llatina ja és generalitzada a tots els parlars al final del segle xx.